Оценка на изворите

Историята ще бъде добра към мен, защото аз възнамерявам да я напиша!

Уинстън Чърчил

В ДАА се намират безценни материали – на разположение на изследователите, – които вече закъсняват с изваждането им на бял свят, както и с техния анализ и тълкуване. Става въпрос за Колекцията с протоколи на Политбюро и Централния комитет на БКП (сайт „Протоколи и решения на Политбюро на БКП (1944–1989)“), която е изключително важен източник за близката история на България. Там също се съхраняват **полицейските архиви от 1923 до 1944 г.**

По сведения на доцент д-р Мартин Иванов, председател на Държавна агенция „Архиви“ (март 2011 – август 2013 г.), дейността на Политбюро е отразена на 73 910 листа, а стенограмите от пленумите на ЦК на БКП обхващат други 84 803 страници. Общият архивен масив, публикуван през 2012 и през 2013 г. на сайта, достига почти 212 хиляди страници, включително новооткрити над 60 000 страници с протоколи.

CAVEAT: при ползване на Протоколите на Политбюро особено внимание трябва да се обръща на описанието на архивната единица в Каталога, понеже то невинаги отразява дневния ред на заседанието или главната точка на решенията. Така под „поздравление до братска социалистическа партия в Латинска Америка или назначение на ръководител на едно от хилядите ТКЗС-та“ може да се крие действително важно решение, което не е споменато в описанието на архивната единица. Конспирация дори и когато си на власт?

Крайно ценни са и съществуващите фондове в ДАА, посочени тук в Библиографията, както и тези в МВнР, МВР и БАН. Към мемоари, спомени и друга подобна литература остават в сила условностите, с които професионалният историк обикновено се съобразява: оставилият спомени много рядко само хроникира и отбелязва събития, без да ги оцвети със собствените си

съждения по повдигнатите въпроси (което също е интересно, но по други причини). Ако е участник в събитията, които описва, мемоаристът по правило избягва цялата истина или поне я изкривява. Мемоарите на живи свидетели са по-малко меродавни, отколкото на починали лица.

Данните за дейността на БРСДП (т.с.) от 1891 до 1919 г. се намират в повечето популярни издания, които се занимават с историята на БКП в нейния най-ранен период. По-малко познати са събитията около основаването на Коминтерна и работата на българските комунисти в него, особено в годините 1919–1936.

Rothschild (1959) е особено ценен за този период, тъй като авторът е ползвал богатите архиви на Коминтерна и неговите издания, главно Инпрекор (Inprecorr на английски, Inprekorr на немски, 1921–1936?) – Списание за международни новини и теоретични изследвания – също публикуваните съобщения, брошури, протоколи от конгресите на Коминтерна и отделни трудове, издавани в Западна Европа през годините 1920–1935. Част от тези архиви са в Хага, Холандия, и в САЩ.

Български и съветски издания (на руски език) за тези години са далеч по-малко меродавни. Те са съставяни от казионни чиновници под строгия надзор на българската и съветската комунистическа партия и се подчиняват на партийните изисквания за представянето на събитията, както и за споменаваните дейци в момента и по време на публикациите. Правилото при използване на подобни антологии е – колкото по-ранно е изданието, толкова е по-вярно фактологически. Едно и също събитие се представя по различен начин в по-късни издания, като лесно се заличават участници в събитията, които по време на публикациите не се ползват с доверието на Партията.

Забележки от този характер важат за **всички** съчинения, занимаващи се с историята на БКП, публикувани по време на комунистическия режим. И не само тогава, и не само за партийни издания, но и за исторически изследвания от общ характер, учебници, енциклопедии, т.нар. многотомна „История на България" и статиите, публикувани в исторически антологии, журнали, годишници и издания, предназначени не само за специалисти, но и за широката публика.

Съществува обаче многобройна и качествена историческа литература по въпросите, свързани с историята на БКП, издавана в страни извън България – главно в САЩ и Великобритания. До 1989 г. тя не е била лесно достъпна, но дори през последните 28 години – период, през който формалната забрана на публикации, неодобрени от Партията, вече не е в сила – българските историци явно не са проявили особен интерес към ползването ѝ. Пропуск и голяма грешка.

Проблемите за мълчанието, засягащо американските и английските изследвания по българските въпроси, са многобройни. Накъсо, те се състоят

в трите „НЕ"-та: **НЕ**знание за съществуването им (България по времето на комунизма беше затворена отвътре и заключена отвън), **НЕ**желание да бъдат използвани (включително формални забрани относно достъп и ползване на извори и източници), **НЕ**вежество (липса на езикова подготовка: не всички историци владеят чужди езици). За периода до ноември 1989 г. историографията традиционно се е създавала в държавната Академия на науките (БАН) и държавните университети.

Но положението и в момента не е много обнадеждаващо. В съвременна България от 2018 г. статутът на голямото мнозинство (99%?) професионални историци е казионен: те са заплащани от държавата, за да преподават в училища и университети, както и да създават (квази?, псевдо?) исторически произведения. Преподавателите – учители, доценти и професори – и членовете на издържани от държавата академии и агенции са фактически административни чиновници и техните произведения, външно наподобяващи легитимна историческа продукция, са по горните причини със съмнителна стойност. Това особено личи и се налага при писането на учебници за средното образование.

БАН е на държавна издръжка и е препълнена – особено в хуманитарните дисциплини – с кадри, останали отпреди Прехода. Един от академиците – сега получаващи заплати, изравнени с тези на депутатите – е член на БКП от 1958 г., от 1973 г. завежда отдел „Пропаганда и агитация" при ЦК на БКП, секретар на ЦК от 1976 до 1988 г., инициатор на Насилието срещу турците и носител на орден „Георги Димитров".

Друг академик, който е бил **заместник-председател на БАН** (1996–2007) и заместник-директор на Института по история и на Единния център по история на БАН (1973–1978), професор по история в СУ, от 1972 г. е **лейтенант и инспектор четвърта степен** във Второ главно и в Шесто главно управление на Държавна сигурност.

Трети академик, професор и доктор на историческите науки, директор на Института по история към БАН (1993–2013), е секретен сътрудник на Първо главно управление на Държавна сигурност, вербуван през 1981 г.

Деканът на историческия факултет от 2007 до 2015 г. (заместник-декан от 2003 до 2007 г.) и професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски" от 1982 г., е бил **щатен служител** в Първо главно управление на Държавна сигурност от 1983 г., а от 1987 г. **старши разузнавач** в отдел 14 ПГУ ДС. Той се занимава главно с писане на учебници и учебни помагала.

Изобилието на агенти и доносници на Държавна сигурност, както и на щатни чиновници в МВР или МО, сътрудници на ДС и РУМНО в хуманитарните дисциплини, особено в историческите науки, археологията, политологията и социологията, не проличава от вече разкритите имена от Комисията по досиетата, понеже тя разследва и разкрива имената само на тези, които са

били на ръководни длъжности. Преподавател, учител, доцент или професор, който не е бил ректор или декан, както и научен сътрудник от БАН, който не е заемал ръководно място: директор или заместник-директор на институт и т.н., по съществуващия закон не подлежи на разследване и разкриване. Нито на починалите. Свързаните по един или по друг начин с ДС или РУМНО историци и други хуманитаристи по всяка вероятност са хиляди.

Университетите са държавни или са субсидирани и разрешени от българската държава. Държавата съвсем не е анонимна, нито играе ролята на обществен арбитър, понеже тя се олицетворява от политическата партия, която властва в момента.

С незначителни отклонения главните партии, които са се изредили в управлението на страната през последните 28 години след номиналното падане на комунизма, са все още свързани с комунистическото минало, ако не и негова функция. Комунизмът е жив и здрав, бодър, весел и щастлив, приемничката на БКП, сега наричаща се БСП, води летоброенето си от 1891 г. Наскоро тя бе събрана на своя 49-и конгрес и се опита да присвои Бузлуджа – за свои партийни цели като светинята на българския социализъм.

БКП е управлявала България 45 години през миналия век и 13 години от изминалите 28 след ноември 1989 г. В проведените след 1989 г. избори 15 години тя е имала свой президент и е била първа или втора политическа сила с изключение на изборите през 2001 г., когато е била трета. Позициите ѝ във властта са разклатени, но все още мощни. Доминацията ѝ в стопанството и финансите е неоспорима, а в съдебната система и в областта на културата и образованието – почти непокътната. При това положение:

КОЙТО ВЛАДЕЕ МИНАЛОТО, ТОЙ ВЛАДЕЕ И БЪДЕЩЕТО.
КОЙТО ВЛАДЕЕ НАСТОЯЩЕТО, ВЛАДЕЕ МИНАЛОТО!

Баналните съждения са банални, понеже в повечето случаи са верни.

Голямото мнозинство от историците, политолозите, социолозите и повечето специалисти в хуманитарните дисциплини – които създават и оформят общественото мнение и които по право са или би трябвало да бъдат духовните водители на нацията – са подготвени, обучени и вървят по стъпките на професорите и учителите си, които са останки от болшевишкото минало на България. Те не са суверенни в мисленето и съжденията си, не са еманципирани и са корумпирани в морално, етично и професионално отношение. Не е за учудване, че немалка част от догмите, постулатите и фалшификациите в областта на историята, които бяха правилото до 1989 г., все още преобладават в мисленето и творчеството на съвременните историци.

Някои от тях промениха възгледите и становищата си, като по този начин дадоха повторно доказателство за продължаваща корупция. Проблемите, разбира се, не се намират само в комунистическото минало, макар че до голяма сте-

пен неговите сенки витаят, а нерядко и доминират настоящето, което включва и историографията. Немалко от българските историци са честни и искрени **комунисти с болшевишко мислене**, подход и метод на писане на история.

Пренебрегваме за момент случаите на съзнателно и преднамерено изопачаване на историческата истина, дори отричането на събития, факти, дати, личности и т.н., което е занимание на заинтересовани в прикриването на истината. Всичко това затруднява значително опитите за установяване на историческата истина, на голите факти и известните събития, както и обективното разглеждане на архивните документи, да не говорим за мъчнотиите, свързани с анализа и тълкуването им.

Известни са няколко значителни труда по историята на БКП, публикувани в САЩ главно през миналия век. Професор Джоузеф Ротчайлд (Joseph Rothschild – Columbia University, New York) още през 1959 г. издаде монументалната „Българската комунистическа партия: произход и развитие 1883–1936 г." (*The Communist Party of Bulgaria. Origins and Development 1883–1936*). Нейните 354 страници съдържат фактологията на историческото развитие на БКП до 1936 г. Той продължи да пише върху Източна Европа – вж. в Библиографията.

Професор Нисан Оурън (Nissan Oren) продължи хронологията до 1971 г. с двете чудесни книги „Българският комунизъм: Пътят към властта 1934–1944" *(Bulgarian Communism: The Road to Power 1934–1944)*, издадена през 1971 г., и „Наложена революция: земеделство и комунизъм в България" (Nissan Oren. *Revolution Administered: Agrarianism and Communism in Bulgaria)*, издадена две години по-късно.

Професор Джон Бел (John Bell – University of Maryland, USA) завърши изследването на историята на БКП до 1985 г. с книгата си „Българската комунистическа партия от Благоев до Живков" *(The Bulgarian Communuist party from Blagoev to Zhivkov)*, издадена през 1986 г. Той също написа и издаде през 1977 г. „Селяни на власт: Александър Стамболийски и Българският земеделски народен съюз" *(Peasants in Power. Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union)* и беше съставител на „България в преход: политика, стопанство, общество и култура след комунизма" (*Bulgaria in Transition: Politics, Economics, Society, and Culture after Communism)*, издадена в Колорадо, САЩ, през 1997 г., година преди кончината му. Бог да го прости! – и професор Ротчайлд.

Тези превъзходни книги не са преведени на български и едва ли някога ще бъдат. Същото се отнася и до трудовете на редица други американски учени по въпросите на новата и съвременната българска история. Защо тия хора са неизвестни у нас, е може би предмет на отделно цялостно изследване. Европейските учени, в сравнение със САЩ, общо взето, демонстрират липса на интерес към България и БКП. Изключение прави Великобритания.

БКП се споменава в редица други американски академични издания, които също са на много високо равнище. Книгата на професор Майкъл Бол „Студената война на Балканите. Американската външна политика и възникването на комунистическа България 1943–1947“ е единствената преведена на български през 1999 г. Преди две години в София бе издаден (на английски) сборник от документи, отнасящи се до дискусиите между Съюзниците относно България във Втората световна война, под редакцията на Алфред М. Бек (Alfred Beck (ed.). *Allied Deliberations on Bulgaria World War II).*

Трите книги на професор J. A. Broun разглеждат религиозния живот в България по времето на комунизма, докато професор J. F. Brown се спира на България под комунистическа власт.

Книгата на Маршал Лий Милър (Marshall Lee Miller) „България през Втората световна война“ (*Bulgaria During the Second World War),* двете книги на Елизабет Баркър (Elizabeth Barker), трите истории на България от Ричард Крамптън (Richard Crampton) и изследването му върху Александър Стамболийски, публикувано в 2009 г., книгата на Томас Бътлър (Thomas Butler) „България. Минало и настояще“ (*Bulgaria. Past and Present*), двете книги на Любомир Делинешев (L. A. D. Dellin – емигрант, бивш отецпаисиевец, професор в университета във Вермонт, САЩ), една от които е „История на БКП“, книгата на Робърт Каплан (Robert Kaplan), тази на Фредерик Чари (Frederic Chary) за българските евреи, за които пише също Вики Тамир (Vicky Tamir), допълват списъка на американски автори със съществен принос към изследванията по българска нова история – и от полза за българските изследователи.

Професор Фредерик Чари също написа „История на България“ (*The History of Bulgaria*), публикувана през 2011 г. Оурън (Oren, 1973), Баркър (Barker, 1948) и Бетс (Betts) са отлични извори на информация, касаеща антикомунистическата опозиция, както и динамиката на политическото развитие. Главата за България в антологията на Р. Р. Бетс (R. R. Betts) е съставена от Филис Оти (Phyllis Auty). Книгата на Оурън (1973) дори е посветена на Гичев, Мушанов и Пастухов: *Men of Politics and Courage.*

Дали трябва да се спомене и антологията, съставена от Робърт Максуел (Robert Maxwell), за Тодор Живков, издадена в Лондон през 1982 г.?

За управлението на Стамболийски е писано доста, но качеството на съответната историография не е особено високо. Венцехваленето му след преврата от 9 септември 1944 г. – ако не и на режима на БЗНС – преобладаваше в (псевдо) историческата литература в България и проникна и в чужбина (Джон Бел, Фредерик Чари). Необходим е нов прочит на историята на БЗНС и той вероятно ще се появи. Дотогава историците ще използват достъпните материали и точно това е вършено и в настоящия труд.

Много повече е писано за септемврийските метежи от 1923 г. Аз съм използвал нови и алтернативни източници – спомените на Пане Бичев и изложението на протойерей Йордан Попов, както и други материали, посочени в бележките към втора глава и в Библиографията. Ценни са и спомените на Александър Цанков. За прегледа на жертвите до 9 септември 1944 г. е използван достоверният труд „Звезди във вековете", за който се споменава на няколко места в изложението.

Ротчайлд и Оурън (Rothschild & Oren, 1971) са особено ценни с богатата фактология, която е представена в трудовете им. Втората книга на Оурън е по-скоро концептуална, но и заради нейния характер е от особена важност. Казионните истории на БКП – те са няколко в Библиографията – трябва да се разглеждат скептично – причините са изложени по-горе.

За Испанската гражданска война и чистките в СССР съм издирил и материали, които не се схождат с ортодоксалното виждане по тези въпроси. Важна е брошурата, издадена през 1989 г. от Партията, за гибелта на емигрантите в СССР по време на чистките. Меродавна е и публикацията по същия проблем на Наско Петров. Интересното е, че броят на споменатите жертви се схожда почти напълно със заключенията на професор Оурън, който пише по въпроса още през 1971 г.

По въпросите, свързани със септемврийския бунт, събитията от 1925 г. и по-късно, много ценни са протоколите от партийни пленуми и съвещания, състояли се в Москва и другаде в чужбина. Те се намират в ДАА и са обстойно разглеждани в сайта „Сите българи заедно" на Никола Григоров от незаменимия архивар-историк Цочо Билярски. Историческата наука е задължена на тези двама сторонници заради количеството и качеството на публикациите им не само в гореспоменатия сайт, но и във вече обширната библиотека (над 30 публикации) под същата рубрика.

От 30-те години до превратa на 9 септември 1944 г. партийните публикации не са кой знае колко многобройни, тъй като по това време БКП е в нелегалност, но и изданията след септемврийския преврат, посветени на този период, са силно политически обагрени и неособено полезни. Гореспоменатите публикации на американски учени допълват щастливо картината и са необходими. Публикациите в Европа са малобройни и епизодични, а тези от СССР поддържат партийната линия и не са особено надеждни. Понякога дори дати и имена на участници изискват допълнително потвърждение.

По въпросите, свързани с превратa от 1944 г., съществуват редица противоречия, защото проблемите от най-новата българска история се разглеждаха от изследователи, които са били задължени да следват партийната линия, която господстваше в историографията от 1944 до 1989 г., а и след това.

В страните извън социалистическо-болшевишката общност подобни изследователи трудно биха били приети като легитимни историци по много

причини, но както вече стана дума, главно поради моралната им, етична и професионална корумпираност.

За актовете на отмъщение и саморазправа, за избитите през първите дни след 9 септември 1944 г. има малко официални данни и документи. Няма общоприета методика, която да позволи да се изчислят тези жертви. Но проблемът съвсем не е уникален за България, той съществува навсякъде, където комунисти идват на власт. Колко са убитите в Куба, в Китай, в Корея...? С уговорката, че точният брой на жертвите на комунистическите режими вероятно никога няма да бъде известен, историците все пак работят по въпроса и постигат задоволителни резултати, често и с помощта на интердисциплинарни методи и способи.

Специално за България съществуват и проблеми от технически характер. Например само документите в архива на МВР за следствените и задържаните в затвори и трудови лагери след 1944 г. – фондовете 6, 12, 23 и 63 – съдържат документи с обем от над един милион страници. За преглеждането, уточняването и обработката на тези документи е необходимо време и подготвени специалисти, които да систематизират и въведат данните в научна употреба. От друга страна, в казионния Институт за исторически изследвания при БАН има достатъчно резерви за създаване на квалифициран екип от експерти, който да започне обработването на тези, както и на други данни от подобен характер, намиращи се в различни хранилища, така че става дума по-скоро за желание за работа, а не за липса на възможности. С уговорката, разбира се, че вероятно за подобни начинания все още се очаква и разрешение от висшестоящи.

Правени са опити за откриване на жертвите според регистри на населението, статистики и други подобни официални сведения. Най-големите проблеми в това отношение се срещат в СССР и Китай – страните с най-голям брой жертви на комунизма. От общо 148 милиона жертви в целия свят на сметката на тези две страни са 135 милиона без първите жертви на Мао в началните години на похода към властта. Те са от порядъка на няколко милиона. Освен нерегистрираните китайски селяни, загинали в гражданската война, дълги години никой не е въвеждал в статистиките за Мао относителния им брой, докато за годините 1949–1987 сведенията са спорадични и неточни. Трябва да се отбележи, че що-годе точни и меродавни демографски статистики за Китай и Индия се появяват чак през 50-те години на миналия век.

Аналог на липсващите регистри в Китай съществува и в СССР. Изчезналите безследно и нерегистрирани със смъртни актове руски граждани в първите две десетилетия след Октомврийската революция по времето на Ленин, Троцки, Дзержински и при Сталин (преди началото на Голямата чистка) възлизат на десетки милиони.

Жертвите в Украйна, особено тези, дължащи се на голодомора, са друг голям проблем, който затруднява получаването на точни сведения. Жертвите в концентрационните и трудовите лагери в Китай и в Северна Корея от последните 25 години не влизат в статистиките. ЛАОГАЙ, китайският ГУЛаг, е все още почти неизвестен. Под лозунга „реформиране чрез труд" са убити десетки милиони. Десетки? А Холокост е „само" шест милиона!

Както ще стане ясно в изложението, което следва, броят на загиналите преди превратa от 9 септември 1944 г. е установен с точност до най-много няколкостотин души. Далеч по-трудно е да се преброят жертвите, дадени в периода след това – чак до ноември 1989 г. Но и това не е невъзможно. Веднага трябва да се отбележи, че въпреки акуратните сведения, представени от Музея на революционното движение в 1969 и 1972 г., все още в общественото пространство витаят надути цифри на жертвите, понесени от комунистите от 1923 до 1944 г., които граничат с научната фантастика, а нерядко я и прескачат.

В края на 1944 г. писателят Орлин Василев започва да пише книгата „Въоръжената съпротива срещу фашизма в България 1923–1944 г. (Очерки и документи)". Поръчката за нея идва от Политбюро на ЦК на БКП. Целта е книгата да послужи като официален държавен документ, който да бъде представян при нужда в страната и в чужбина.

На писателя, който е уединен във вила в Боровец, се доставят архивни документи, показания, фотоси на убити партизани. Василев разговаря с почти всички участници в превратa, министри, регенти и лидерите на Партията. След уточнение на факти и цифри от архивите, както и основните послания, отделните глави се изпращат в Москва, където се проверяват, коригират и одобряват от Георги Димитров. Създаден е митът за загинали 9140 партизани и 20 070 ятаци от 1941 до 1944 г. Тези данни до наши дни се представят като достоверни, макар че в редица публикации, включително многотомната „История на България", те са още по-надути.

Първото издание на книгата се появява през 1946 г. и е представено на Парижката мирна конференция. Това е документ на времето си, понеже въпреки неверния брой на загиналите дава автентични сведения за участниците в управлението. Пренаписването и фалшификациите с историята са в следващите две издания, където се съкращават текстове, имена и снимки. Имената на Трайчо Костов, Антон Югов, Добри Терпешев отпадат и се появява Тодор Живков.

За жертвите през периода 1923–1944 г. меродавен остава обемистият труд „Звезди във вековете", който беше споменат по-горе. Трябва да се отбележи и книгата на Калонкин и Кабаджов „В името на живота", издадена през 2003 г.

За периода на комунизма – от 9 септември 1944 до ноември 1989 г. – се появи огромен обем литература след 1989 г., която е с неравно качество. Полезни бяха първите 8 години – до 1997-а, – когато се появиха редица мемоарни книги на участници в събитията, включително партийни дейци и потърпевши от режима. Особено интересни и ценни са четирите тома „Писахме да се знае" под редакцията на покойния Васко Станилов, трите тома на Петко Огойски „Записки за българските страдания 1944–1989 г.", книгите на Стефан Бочев за Белене, двете мемоарни книги на професор Александър Цанков, както и дневниците на политици и държавници от времето на Третото българско царство. Няколко сайта, появили се в интернет: „Декомунизация" на Христо Христов и „Българският комунизъм, Библиография", са от особен интерес. Сайтът на Здравко Цанков, в който се публикуваха редица оригинални сведения, не е поддържан след смъртта му.

Особено място заемат трудове от рода на „Партизанският терор и вартоломеевите нощи в пазарджишкото краище" от професор Тодор Балкански, както и книгите на д-р Николай Илиев. При изследвания на терен и използвайки подходяща методология, тези и други автори са успели да се сдобият с оригинални данни, въпреки че не са професионални историци. Балкански е лингвист, а Илиев – ветеринарен лекар.

От интерес са и многобройните мемоарни книги, публикувани от участници в съпротивата преди превратa от 9 септември 1944 г. Изследователи на този период ще намерят достатъчно материали, които представят действията на партизани и участници в бойни групи по не съвсем романтично-приповдигнато-пропагандистки начин, по който са били вероятно замислени. Това се отнася не само до трудовете на Давид Овадия и Веселин Андреев.

В първите четири глави от третата част на изложението бяха използвани главно американски източници, които се оказаха от особена важност, по-специално политологическите трудове на професор Рамел, които са от интерес за България. В „Черната книга на комунизма", редактирана от Стефан Куртоа и негови сътрудници, главно във втория ѝ том, има сведения за България, но те са по-скоро епизодични, отколкото пълни и акуратни. Сведения съществуват и в съчиненията на професор Гунар Хайнзон.

Разглеждани заедно с двете книги на Рамел и български публикации след 1990 г., те дават една сравнително пълноценна представа за броя на жертвите на комунистическия режим от съвременна гледна точка. Интересно е, че „Черната книга" на Куртоа не споменава американските учени и специално Ромел, чиито сведения за жертвите на комунизма в света – част от изследванията му върху демоцида като съвременно явление – засега изглеждат най-вероятни и меродавни. Двете книги на професор Рамел са публикувани съответно в 1994 и 1997 г., а първото издание на книгата на Куртоа излиза през 1997 г.